

הזכות לשפת-אם: נגישות לחינוך שווינוני בקרב ילדים חירשים

(הרצאה שנתנה בכנס "האם קיים שוויון הזדמנויות בחינוך בחברה הישראלית?",

אורנים, אפריל 2001)

עיריית מאיר

ההתייחסות לילדים חירשים במערכת החינוך בארץ היא כאל אוכלוסייה בעלת איפיון פתולוגי מסוים – לקות שמיעה, שממנו נגזרים צרכים לימודיים מיוחדים. מנקודת מבט זו, אוכלוסייה זו שייכת לתחום של החינוך המיוחד, ולכן לכאורה אינה שייכת לנושא המושב הנוכחי. הסתכלות זו על החירשים אינה מאפיינת רק את מערכת החינוך. אנשים רבים, מתחומי עיסוק שונים ומגוונים, רואים בחירשים קבוצת נכות.

אלא שניתן לראות את החירשים גם מנקודת מבט שונה: לא כקבוצת נכות, אלא כקהילה תרבותית-לשונית. זוהי נקודת המבט שאמץ היום. נקודת מבט זו מאירה באור שונה את סוגיית שוויון ההזדמנויות בחינוך. הדגש אינו על התגברות על נכות, אלא הכרה בצרכים הייחודיים של קבוצות מיעוטים בתוך חברה רב-תרבותית.

בהרצאה אבדוק מהם האיפיונים של קהילת החירשים כמיעוט לשוני-תרבותי, ואתמקד במאפיין המרכזי של קהילה זו – שפת הסימנים הישראלית. שפה זו היא השפה הטבעית של חברי הקהילה, ומאפשרת להם תקשורת קולחת ושוטפת, שבאמצעותה ניתן להעביר ולבקש מידע, להעביר ערכים חברתיים ותרבותיים ולבנות זהות אישית וחברתית. אך בשונה ממיעוטים לשוניים-תרבותיים אחרים, רוב חברי הקהילה אינם רוכשים שפה זו מהוריהם מינקות, שכן רוב החירשים נולדים להורים שומעים. כלומר, ישנה אפשרות שילד חירש לא יהיה חשוף לשפה שאותה הוא יכול לרכוש כשפת-אם בגיל הקריטי בו נרכשת שפת-האם. ההנחה הבסיסית שלי כי שפת-אם הינה גורם חשוב ביותר בהתפתחות האישית, הרגשית, החברתית והקוגניטיבית של כל אדם. לפיכך, למצב הלשוני-תרבותי המורכב של חירשים ישנן השלכות חשובות לגבי הסוגיה של שוויון הזדמנויות בחינוך. על השלכות אלו אעמוד בהמשך.

א. החירשים כמיעוט לשוני-תרבותי**א.1. מאפייני קהילת החירשים**

במה מתאפיינת קהילת החירשים כקהילה תרבותית-חברתית? ראשית, לקהילת החירשים יש שפה משלהם, שפת הסימנים¹. שפה יוצרת מיד שיוך חברתי-תרבותי מסוים, שכן זהו הכלי העיקרי באמצעותו אנו מעבירים מידע, חוויות, רגשות וערכים. על החשיבות של שפה ביצירת קולקטיב חברתי-תרבותי יכולה להעיד העובדה הבאה: אחד הצעדים הראשונים שעושה קבוצת מיעוט כאשר היא רוצה לקבל הכרה כישות תרבותית-לאומית הוא החייאה או הרחבה של

¹ כאן המקום להדגיש כי שפת הסימנים אינה אוניברסלית; בכל קהילת חירשים גדולה מספיק מתפתחת שפת סימנים ייחודית, השונה משפות הסימנים של קהילות אחרות. שפת הסימנים של קהילת החירשים בארץ היא שפת הסימנים הישראלית.

השימוש בשפה שלהם². החירשים, אם כן, נבדלים מקבוצות נכות אחרות בכך שהחסך החושי שלהם הביא להתפתחות של שפה שונה. עיוורון, למשל, אינו מביא לפיתוח שפה השונה משפת הרוב, ולפיכך קהילת עיוורים יכולה להוות קבוצת תמיכה חשובה, אך לא קהילה תרבותית. יתר על כן, העובדה שאנשים חירשים יכולים לתקשר באמצעות שפה שאיננה מצריכה שימוש בחוש השמע גורמת לכך שאין הם רואים את עצמם נכים או "לקויים". החסך העיקרי של החירשים הוא היעדר התקשורת ולא היעדר השמיעה. שפת הסימנים מאפשרת להם להתגבר על חסך זה.

בנוסף לשפה משלהם, חברי קהילת החירשים הם גם בעלי ניסיון חיים ייחודי, השונה מזה של השומעים סביבם, שכן רוב ההתנסויות שלהם נקלטות באמצעות חוש הראייה. כבני מיעוטים אחרים, נוהגים חברי הקהילה להינשא בתוך הקהילה: מחקרים מראים כי כ- 95% מהחירשים נישאים לבן/בת – זוג חירשים. קהילה זו מאופיינת גם בקודים התנהגותיים שונים מאלו של השומעים, בחוש הומור מיוחד להם וגם בערכים השונים במידה מסוימת מאלו של חברת השומעים מסביבם. מעניין לציין כי לקות השמיעה כשלעצמה אינה מהווה קריטריון חד לחברות או אי-חברות בקהילה. האיפיון המהותי יותר הוא שימוש בשפת הסימנים. כבדי-שמיעה המשתמשים בשפת הסימנים כצורת התקשורת העיקרית נחשבים לחלק מהקהילה, ואילו חירשים שאינם מסמנים ומעדיפים להשתמש בדיבור ובקריאת שפתיים פעמים רבות אינם מהווים חלק מקהילת החירשים.

2.א. השפעתו החברתית והחינוכית של המחקר הבלשני על שפות סימנים

ההכרה בחירשים כקבוצת מיעוט תרבותית-לשונית התפתחה בעשורים האחרונים, כשהיא ניזונה משינוי האקלים החברתי כלפי קבוצות מיעוט באירופה ובארה"ב, והיווצרותן של תנועות לזכויות הפרט (דרומי וריגולד-פרימרמן, 1996, עמ' 42). אך בנוסף לכך, היה גורם נוסף משמעותי ביותר שתרם לשינוי זה: התפתחות המחקר הבלשני של שפות סימנים בשנות ה-60 של המאה העשרים. פריצת הדרך המשמעותית בתחום היתה עבודתו החלוצית של (William Stokoe, 1960), מאוניברסיטת גאלודט שבווינגטון³. עד לתקופה זו רווחה הרבה מאוד דעות קדומות לגבי שפות סימנים. שפת הסימנים נתפסה בטעות אצל רבים כצורת תקשורת נחותה למדי, המוגבלת להבעת פעולות ועצמים מוחשיים בלבד; צורת תקשורת שלא ניתן להביע בה מושגים מופשטים, קל וחומר רעיונות מופשטים ומורכבים בתחומי דעת שונים. רבים סברו כי שפות אלו הן חסרות מבנה דקדוקי, או שהמבנה הדקדוקי שלהן מוגבל למשפטים בעלי מבנה פשוט ביותר. לתפיסות אלו היו השלכות חברתיות וחינוכיות. מכיוון שצורות תקשורת אלו נתפסו כנחותות ומנוונות, הרי שהן נחשבו לבלתי ראויות לתואר 'שפות', ולא יכלו להוות כלי מתאים לשימוש בחינוך. כדי שילד חירש יוכל להתפתח, כך סברו, עליו ללמוד שפה מדוברת; שפות הסימנים נחשבו כמכשול בפני השגת מטרה זו.

² תופעה זו מוכרת לנו מהחייאת השפה העברית, שהתרחשה במקביל לצמיחתה של התנועה הציונית. מדינות חבר העמים מיהרו להחזיר לשימוש את השפות הלאומיות לאחר התפרקותה של בריה"מ. ומיעוטים באירופה כגון הבסקים, הוולשים והאירים משקיעים מאמצים רבים להנחלת השפות הלאומיות שלהם בקהילותיהם.
³ אוניברסיטת גאלודט (Gallaudet) שבווינגטון היא אוניברסיטה היחידה לחירשים. אוניברסיטה זו נוסדה ב-1864 ע"י אדוארד גאלודט, בנו של הכומר תומס הופקינס גאלודט, שייסד את בית-הספר הראשון לחירשים בארה"ב.

מחקרו של סטוקי הראה כי הסימנים בשפות סימנים אינם מחוות (גיטות), אלא סימנים בעלי מבנה פנימי מורכב, כמו מלים בשפות מדוברות. כפי שמלים מורכבות מעיצורים ומתנועות, כך סימנים מורכבים מיחידות בניין בסיסיות. יחידות אלו הן תבנית כף היד, המיקום של הסימן והתנועה. צירופים שונים של יחידות אלו יוצרים יחידות בעלות משמעות, הסימנים, כפי שצירופי עיצורים ותנועות בשפות מדוברות יוצרים יחידות בעלות משמעות, המלים. המחקר של סטוקי הראה גם כי שפות הסימנים אינן מוגבלות לסימנים איקוניים⁴. יש בשפות הסימנים סימנים רבים שאינם דומים לחפץ אותו הם מייצגים כמו גם סימנים רבים המייצגים רעיונות ומושגים מופשטים. שפות הסימנים מאפשרות למסמנים להביע כל מושג הנחוץ להם, ולפתח רעיונות מורכבים ככל שפה אחרת.

מחקרים בלשוניים נוספים, שהתבצעו בעקבות המחקר של סטוקי, מצאו שלשפות סימנים ישנו מבנה תחבירי, מורפולוגי וסמנטי מורכב ועשיר. בשנים הראשונות עסקו רוב המחקרים בשפת הסימנים האמריקאית, אך לאחר מכן נערכו מחקרים גם בשפות סימנים אחרות. מחקרים אלו חיזקו את הממצאים המוקדמים. שפות הסימנים השונות שנחקרו היו גם הן מערכות לשונית עשירות ומורכבות ככל שפה אנושית. המחקר על שפת הסימנים הישראלית החל בסוף שנות ה-70, עם עריכתם של שני מילונים לשפה⁵. בשנות ה-80 נערכו מספר מחקרים ראשוניים על המבנה של השפה. ומזה כעשר שנים נערך מחקר נרחב של שפת הסימנים באוניברסיטת חיפה, בראשותה של ד"ר ונדי סנדלר. המחקר שלנו מצא ששפת הסימנים הישראלית היא שפה עשירה, מורכבת ורב-ת-הבעה. לשפה מבנה לשוני עצמאי, שכלל אינו חופף את זה של העברית⁶.

מחקרים נוספים על שפות סימנים התמקדו בתהליכי רכישת השפה. מחקרים אלו מצאו כי ילדים חירשים שהוריהם חירשים והם חשופים לשפת הסימנים מינקותם רכשו את שפת הסימנים לפי אותם שלבים ואותו לוח זמנים המאפיין רכישת שפות מדוברות אצל ילדים שומעים (Newport and Meier 1985). חשוב להדגיש כי מילת המפתח ברכישת שפת-אם היא **חשיפה**. ילד רוכש שפה ע"י כך שהוא חשוף לה, ולא ע"י הוראה מכוונת. אם ילד חשוף לשפה בגיל הקריטי לרכישת שפה, הוא ירכוש שפה זו. דבר זה נכון גם לגבי ילדים חירשים: אם הם ייחשפו לשפת הסימנים בגיל הקריטי לרכישת שפה, הם ירכשו שפה זו כשפת-אם⁷.

תהליך רכישת שפת-אם שונה מאוד מתהליך רכישת שפה זרה. אם איננו חשופים לשפה מסוימת בגיל הקריטי לרכישת שפה, לא נוכל לרכוש שפה זו ע"י חשיפה בלבד. תהליך לימוד השפה יהיה שונה, וילווה גם בהוראה פורמלית במינון זה או אחר, כפי שכולנו מכירים משיעורי השפות הזרות בבית-הספר. ההבדל מתבטא לא רק בתהליך אלא גם בתוצר הסופי. רק לעתים רחוקות קורה שהמיומנות שלנו בשפה הזרה תהיה זהה לזו של שפת האם שלנו. אמנם ניתן להגיע למיומנות

⁴ סימנים איקוניים הם סימנים 'תמונתיים', סימנים המחקים תכונה חזותית של המושג אותו הם מעבירים, כגון יד קפוצה הנעה לכיוון הפה כדי לייצג את המושג 'לאכול'.

⁵ המילונים לשפת הסימנים הישראלית שיצאו עד כה הם: נמיר, סלע, רימור ושלזינגר (1977), Cohen, Namir and Schlesinger (1977), and וסביר (1992).

⁶ להלן מספר מחקרים על שפת הסימנים הישראלית: Schlesinger and Namir (1978), Aronoff, Meir and Sandler (2000), Meir (1998a, b), Sandler (1999 a, b). ועבודות המוזכרות שם.

⁷ גם ילדים שומעים הנחשפים לשפת הסימנים מינקות (אם הוריהם חירשים ומשתמשים בשפת הסימנים כצורת התקשורת העיקרית עם ילדיהם) ירכשו שפה זו כשפת-אם.

גבוהה בשפה זרה, אך בדרך-כלל קשה ללמוד את כל הדקויות המבניות והסמנטיות של השפה. בנוסף לכך, שפה זרה אינה הופכת להיות חלק מזהותנו. שפת האם שלנו היא האמצעי שבעזרתו אנו 'מתרגמים' לעצמנו את העולם, יוצרים קשר עם הסובבים אותנו, צומחים לתוך חברה מסוימת ומוצאים את מקומנו בה. שפתנו במידה מרובה מעין בית בשבילנו. נסו רק לספר בדיחה, לספר לרופא על כאב גרון או להסביר במוסך את מהות התקלה במכונית, כדי להיווכח שבשפה זרה משימות תקשורתיות יומיומיות פשוטות יכולות לגרום לנו להרגיש עלגים. כפי שהגדיר זאת בצורה יפה פראנס דה-וואל :

"Secondary languages are donned like clothes; only the native tongue feels like skin." (*Good Natured*, Frans de Waal, p. 36)

"את השפות האחרות אנו עוטים כמו בגדים. רק את שפת האם אנו חשים כעורנו שלנו."

א.3. השוני בין קהילת החירשים למיעוטים תרבותיים-לשוניים אחרים

עד כה דנו באיפיוני קהילת החירשים כמיעוט לשוני-תרבותי, בעל מאפיינים הדומים לאלו של מיעוטים לשוניים אחרים. איפיונים אלו כוללים שפה, קודים של התנהגות, ראיית עולם מסויימת, ערכים משותפים וניסיון חיים משותף המאחד את חברי הקהילה. עם זאת, קהילת החירשים נבדלת ממיעוטים תרבותיים-לשוניים אחרים בנקודה חשובה: רוב חברי קהילת החירשים אינם נולדים לתוך הקהילה, ואינם רוכשים את השפה מהוריהם מלידה. זאת משום שרוב הילדים החירשים (כ- 90%) נולדים להורים שומעים. במשפחות אלו צורת התקשורת היא כמובן בשפה מדוברת. אך ילד חירש אינו יכול לרכוש שפה מדוברת באופן טבעי, משום שהאינפורמציה הלשונית המגיעה אליו באמצעות קריאת שפתיים אינה מאפשרת חשיפה לשונית מספקת לרכישת שפה באופן טבעי. ילדים אלו נחשפים לשפת הסימנים במלואה רק כאשר הם באים במגע עם מבוגרים חירשים, או עם ילדים חירשים הבאים ממשפחות חירשות. מכאן שבשונה מבני מיעוטים לשוניים אחרים, ילד חירש יכול לעבור את השנים הקריטיות לרכישת שפה ללא חשיפה לשפה שהיא השפה הטבעית שלו.

נשאלת השאלה האם נכון יהיה לומר כי שפת הסימנים היא שפת האם גם לגבי ילדים אלו, המהווים את הרוב המכריע של ילדים חירשים. ילדים חירשים הגדלים במשפחות שומעות פעמים רבות מתחילים בלימוד העברית לפני שהם נחשפים לסימנים. מדוע העברית אינה יכולה לשמש כשפת האם שלהם? כפי שצינו קודם, מילת המפתח ברכישת שפה היא חשיפה. ילדים חירשים יכולים, אמנם, ללמוד את השפה של חברת השומעים סביבם, וחלקם אף יגיעו לשליטה טובה מאוד בעברית. אך תהליך לימוד השפה יהיה ארוך, איטי, ומאוד קשה ומייגע, השונה מאוד מתהליך רכישת שפה טבעית.

ב. השלכות חינוכיות

מהן ההשלכות שיש למצב מורכב זה לגבי שוויון הזדמנויות בחינוך?
ברצוני להעלות כאן מספר נקודות מרכזיות:

א. **הזכות לשפת-אם:** כפי שצוין לעיל, רכישת שפת-אם הינה גורם הכרחי להתפתחות רגשית-חברתית וקוגניטיבית תקינה אצל כל אדם ואדם. שפת הסימנים היא השפה היחידה שילד חירש יכול לרכוש באופן טבעי, כשפת-אם. אך מכיוון שרוב הילדים החירשים נולדים

למשפחות שומעות ואינם נחשפים לשפת הסימנים מינקות, במקרים רבים הם עלולים לא להיחשף לשפה טבעית בגיל הקריטי לרכישת שפה. לפיכך חשוב שמערכת החינוך בארץ, החל במוסדות לגיל הרך ביותר (כגון מיח"א) תשים לעצמה מטרה לחשוף ילדים חירשים לשפת הסימנים הישראלית מגיל צעיר ביותר. כאשר שוקלים את צורת התקשורת העדיפה בחינוך ילדים חירשים, צריך להביא בחשבון כי שפת הסימנים הנה צורת התקשורת היחידה היכולה למלא את הפונקציה של שפת-אם על כל המשתמע מכך⁸.

ג. הזכות של תלמידים חירשים ללמוד את שפת הסימנים כשפה בבית-הספר: במערכת

החינוך כיום מאפשרים לתלמידים ששפת אמם אינה עברית, ללמוד את שפת האם שלהם כשפה נוספת במערכת החינוך, ואף להיבחן בשפה זו בבחינות הבגרות. לאור ההכרה בשפת הסימנים הישראלית כשפה הטבעית של החירשים בארץ, יש לאפשר לתלמידים חירשים המעוניינים בכך ללמוד את שפתם במסגרת לימודיהם בבית-הספר.

ג. החובה של מערכת החינוך להכשיר מורים השולטים בשפת הסימנים הישראלית: כדי

לאפשר לילדים חירשים להיות חשופים לשפת הסימנים וללמוד שפה זו בבית-הספר, מוטלת על מערכת החינוך החובה להכשיר מורים השולטים בשפת הסימנים כיאות, וזאת בכמה אופנים. ראשית, יש לעשות מאמצים רבים להכשיר מורים חירשים להיות מורים של ילדים חירשים, שכן מורים חירשים באים מתוך קהילת החירשים, והם יכולים לשמש לתלמידיהם מודל אישי להצלחה ומודל לשוני מן המעלה הראשונה. בנוסף לכך על המכללות להכשרת מורים לכלול תוכניות מקיפות ללימוד שפת הסימנים, כדי שמורים המוכשרים ללמד ילדים חירשים יידעו את שפתם ויוכלו לתקשר איתם באופן יעיל ונוח.

ד. נגישות למידע: מידע המועבר בערוץ השמיעתי אינו נגיש לילדים חירשים. כדי לאפשר

לילדים חירשים נגישות לכל המידע אליו חשופים ילדים שומעים, יש להעביר מידע זה בערוץ החזותי, אם באמצעות תרגום לשפת הסימנים או באמצעות שכתוב. שתי אפשרויות אלו קיימות כבר הלכה למעשה בחלק ממוסדות החינוך. יש לעשות מאמצים שמוסדות רבים ככל האפשר, הן במערכת החינוך והן מחוצה לה (כגון מוזיאונים, כנסים, טלוויזיה) ייתנו שירותי תרגום או שכתוב ובכך יאפשרו לחירשים נגישות למידע אותו הם מציעים.

חלק מנקודות אלו כבר מיושמות במידה זו או אחרת במערכת החינוך. בכמה מוסדות להשכלה גבוהה ניתנים קורסים לשפת הסימנים (כגון מכללת "אורנים", סמינר הקיבוצים, מכללת בית-ברל ואוניברסיטת תל-אביב). רוב הקורסים הם ברמה של מתחילים, ומאפשרים הכרות בסיסית עם השפה. דרושים גם קורסים מתקדמים, שירחיבו ויבססו את הידע והמיומנות של הלומדים.

⁸ הבחירה בצורת התקשורת הטובה ביותר בחינוך חירשים היא בעיה מורכבת ביותר. כפי שמציינות דרומי ורינגולד-פרימרמן (1996:43), בחירה זו קשורה לא רק בניתוח אובייקטיבי של המעלות והחסרונות של השיטות השונות, אלא גם בהבעת עמדה סובייקטיבית לגבי אפשרות השתייכותו של האדם החירש או כבד-השמיעה לקהילת החירשים או לקהילת השומעים. עמדות סובייקטיביות אלו מושפעות מהאמונות והערכים של האנשים המעורבים בדבר. אינני רוצה להיכנס כאן לדיון בבחירה בין צורת תקשורת אחת לזולתה. הנקודה המרכזית שברצוני לחדד היא שבין מכלול השיקולים המנחים את בחירת צורת התקשורת לגבי כל ילד וילד, יש להביא בחשבון כי שפת הסימנים זו השפה היחידה היכולה לשמש לילד החירש כשפה טבעית המקבילה לשפת-אם, כלומר כשפה המהווה חלק מזהותו והתפתחותו האישית, הרגשית, החברתית והקוגניטיבית של הילד.

כמו-כן יש מספר מורים ומורות חירשים במערכת החינוך, וכן מספר סייעות חירשות. מצב זה מהווה שיפור ביחס לעבר, אך עדיין ניתן לספור את מספר המורים החירשים על אצבעות הידיים. חשוב שמשרד החינוך יעודד קליטתם של מורים חירשים במערכת, ולא יקשה עליהם. בארה"ב, למשל, למורים חירשים מוסמכים ישנו ביקוש רב. חשוב שהמוסדות להכשרת מורים יעודדו סטודנטים חירשים ללמוד אצלם, ויבנו סביבה לימודית הנותנת מענה לצרכיהם המיוחדים.

באשר לגישות למידע, סטודנטים חירשים במוסדות להשכלה גבוהה זכאים לעזרה במימון שירותי תרגום ושיכתוב (מטעם המוסד לביטוח לאומי). גם בבתי הספר יש מודעות גדולה יותר לנושא הנגישות למידע, ובמספר בתי ספר יש מתורגמניות או מורות-מתורגמניות המתרגמות לילידים החירשים את החומר המועבר ע"י מורים שאינם מסמנים. אך שירותים אלו עדיין אינם ניתנים במידה מספקת במוסדות ההשכלה, והם נעדרים לחלוטין באירועים כגון כנסים והרצאות, מוזיאונים, תוכניות טלוויזיה ועוד. ללא נגישות זו למידע לא נוכל להשיג את המטרה של מתן הזדמנות שווה לאנשים חירשים.

לסיכום, הנקודה המרכזית אותה העליתי היא כי לכל אדם זכות לשפת-אם, שפה המהווה את הבית הרגשי, הקוגניטיבי והחברתי עבורו. עבור אנשים חירשים, השפה אותה הם יכולים לרכוש באופן טבעי כמו שפת-אם היא שפת הסימנים. אך מכיוון שרוב החירשים אינם נולדים במשפחות חירשות, ישנה אפשרות שהם לא יהיו חשופים לשפה זו בגיל בו הם יכולים לרכוש אותה בצורה הטובה ביותר. למערכת החינוך ישנו תפקיד חשוב בנקיטת הצעדים המתאימים שייאפשרו לילדים אלו להיחשף לשפה הטבעית עבורם, ללמוד אותה ולהתפתח באמצעותה.

ביבליוגרפיה:

- דרומי, אסתר ורינגוולד-פרימרמן דליה (1996). התערבות תקשורת ושפה לילדים לקויי שמיעה: השלב הקדם-מילי. הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב.
- נמיר, ל., י. סלע, מ. רימור, וי.מ. שלזינגר. (1977). מילון לשפת הסימנים של החירשים בישראל. בשיתוף עם אגודת החירשים. בהוצאת משרד הסעד, ירושלים.
- סביר, חוה (עורכת) (1992). שער לשפת הסימנים הישראלית. אגודת החירשים בישראל, תל-אביב.

- Aronoff, Mark, Irit Meir, and Wendy Sandler. (2000). Universal and particular aspects of sign language morphology. ms. SUNY Stony Brook and University of Haifa
- Meir, Irit. (1998b). Syntactic-semantic interaction of Israeli Sign Language verbs: The case of backwards verbs. *Sign Language and Linguistics* 1:1. 3-37.
- Meir, Irit. (1998a). *Thematic structure and verb Agreement in Israeli Sign Language*. Doctoral dissertation. Hebrew University of Jerusalem.
- Newport, E. L. and Meier, R. P. (1985). The acquisition of American Sign Language. In D. I. Slobin (Ed.), *The cross-linguistic study of language acquisition* (pp. 881-938). Vol. 1. New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
- Sandler, Wendy. (1999a). Cliticization and prosodic words in a sign language. In Tracy Hall and Ursula Kleinhenz (eds.), *Studies on the phonological word*. Amsterdam: Benjamins. (Current Studies in Linguistic Theory). 223-254.
- Sandler, Wendy. (1999b). The medium is the message: prosodic interpretation of linguistic content in sign language. *Sign Language and Linguistics* 2:2. 187-216.

- Schlesinger, I. M. and Namir, Lila (1978). The grammar of sign language. In Schlesinger (ed.) *Sign Languages of the Deaf*. New York, Academic Press, pp. 97-140.
- Stokoe, William (1960). Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf. *Studies in Linguistics*, Occasional Papers 8.